

Her er citeret 11 sider fra specialrapporten "Urtefloraen i stævningskove på Langeland" fra 1988.

Den er skrevet af Trine Hyllested og Kirsten Rydahl Nielsen som biologispeciale fra Roskilde Universitets Center, og [kan lånes fra RUCs bibliotek, RUB](#). Den udgør Skrift nr 12, 1989 i serien Skrifter fra Institut fra biologi og kemi. Jeg ejer også et eksemplar.

De langelske stævningskove ("stubhaver") er med rette berømte, og vi kommer til at beskæftige os med dem på årsmødeturen. Biologispecialet handler især om driftens betydning for urtefloraen (og det ville være relevant at "nogen" fulgte op nu her efter snart 30 år).

Specielt de 11 sider om stubhavernes kulturhistorie er særligt relevante for kulturlandskabshistorie, så her har I dem. Det er sjovt at her også står noget om tidligt landbrug i Lappmarken!

Jeg har udeladt enkelte illustrationer, da primitive fotos af i forvejen lidt primitivt trykt kopi ikke er ret godt. Andre er medtaget for forståelsens / indholdets skyld, men bær over med den ringe gengivelse.

Jeg har udeladt litteraturlisten, men kan naturligvis give oplysninger om det ønskes.

Bjørn Petersen

7.1. Historisk baggrund for stævningskove.

Howard Grøn (1955) "Skovene og skovbrugets historie" omtaler første gang gærder og hegn ved beskrivelsen af de indhegnede jernalderlandsbyer.

De mest almindelige træarter til gærdefletning har på landsplan været Pil, Poppel og Hassel. Da Hassel er den dominerende træart i de undersøgte skove, tages der udgangspunkt i denne træart.

I det efterfølgende bliver ridset nogle hovedtræk op af den del af skovhistorien, vi mener er relevant for projektet.

Hasselen er indvandret i Danmark i fyrrehasseltiden omkring 7.000 6.000 år f. Kr., ældre stenalder. Et af de redskaber, der primært karakteriserer denne kultur, er stenøkse. Øksen har primært været anvendt til at dræbe skovens store køddyr og ikke til skovrydning (Nielsen 1961). På bopladsene har man konstateret store samlinger af hasselnøddeskaller. Fra Aamosen på Vestsjælland kender man et fiskerusesystem med omkring 700 rette kæppe af Hassel og Pil fra tiden 5.000 4.000 år f. Kr. (Worsøe 1979). I "Arkæologen Danmark rundt"; Politikens Forlag (1966) oplyses det, at risflettede, lerklinede hytter er fundet på stenalderboplads fra yngre stenalder ved Troldebjerg på østkysten af Langeland. Det er dog ikke oplyst, om det er Hassel, der er brugt til risfletningen.

I yngre stenalder er man begyndt at rydde skoven for at skabe plads til agerbruget (Howard Grøn 1955 p. 16).

I jernalderen er agerbruget mere avanceret. Fra 1.000 800 år f. Kr. gør man fund af indhegnede landsbyer med opdyrkede marker omkring (Howard Grøn 1955). Howard Grøn oplyser, at man i fund fra jernalderen har fundet særlige løvknipe til høst af kviste og blade eventuelt til kreaturfoder.

I slutningen af jernalderen forvandlede brugsretten til skoven fra at være et frit gode til at blive underlagt restriktioner.

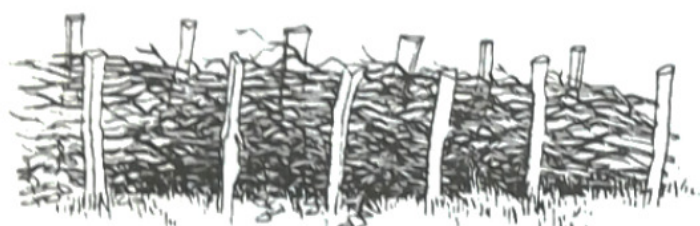
Almindingen var de store ejerløse skovstykker mellem byerne. I slutningen af jernalderen og begyndelsen af middelalderen øges befolkningstallet (Howard Grøn 1955), og dermed indskrænkes ejerforholdene til skoven. Jydske lov fra 1241 I, 53 står

"Uden om er det almindig, der ejer kongen jord og bonden skov." (Nielsen 1961).

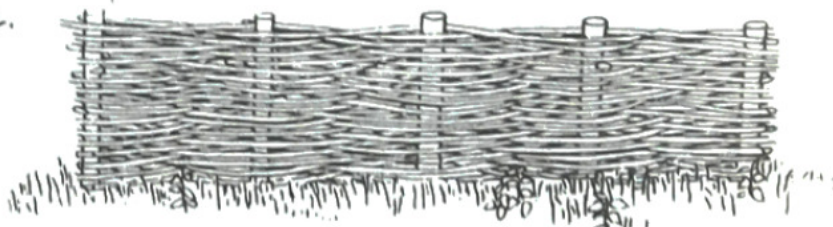
Bøndernes levevilkår indskrænkes i middelalderen. Det er kongen og adelen der ejer det meste jord, og bønderne er fæstere på godserne. I 1500 tallet kan skovene ikke mere dække det danske forbrug, og man importerer tømmer fra Norge og Gotland. Gavntræ var blevet en mangelvare, og godsejeren tog sig retten til at bestemme over dette. Overskoven tilhørte godsejeren, underskoven tilhørte bønderne. Underskoven bestod af f.eks. Hassel og Tjørn. Nogle bønder valgte at udvandre til nordlige dele af Skandinavien. Herfra har vi nogle beskrivelser af de landbrugsmetoder bønderne tog med sig. Som beskrevet i definitionen af stævningsskov kan skillelinjen mellem løvunge og gærdselskov have været flydende efter brugerens behov.

Åke Campbell beskriver i sin bog "Från Vildmark til Bygd" fra 1948, hvorledes Lappmarken i det nordlige Sverige udvikles fra 1300 tallet og frem. Bogen beskriver, hvordan svenske nybyggere tager deres agerbrugstraditioner med sig fra det sydlige Sverige, da de kom til Lappmarken. Den første omtale af nybyggere i Lappmarken stammer fra 1300 tallet. Der er en nøje beskrivelse af et agerbrugsprincip, Åke Campbell kalder: **det urgamle træk i den nordiske almuekultur**, nemlig det naturlige høst og løvhøst i løvskoven (Campbell 1948 p. 61). Løvskoven var betydningsfuld for det subarktiske engbrug. Nybyggerne slog engens græs og pilebuske med le. De havde et nøje fastlagt mønster således, at næringsindholdet i pilebuske og træer blev udnyttet så godt som muligt (Campbell 1948 p. 72). Der blev brugt birkeløv, pileløv og løv af Røn til vinterfoder til får og geder. Lange smidige kviste brugtes til bånd. Denne beskrivelse af nordlige løvunge, og deres brug, indeholder de samme træk, som anvendelsen af gærdselskove på Langeland i de sidste århundrede. Bergendorff og Emanuelsson (1982) kommer dog med det bud, at de sydlige dele af Skandinavien primært har haft brug for gærdsels- og brændeproduktion i modsætning til løvhø p.g.a. det milde vinterklima, hvor køerne kunne græsse ude.

Howard Grøn (1955) kalder beskrivelsen af perioden fra 1300 til ca. 1750 for mishandling af skoven. En af de måder skoven blev brugt på var til hugst af gærdsel. De dyrkede agre blev indhegnede af risgærder, så afgrøderne ikke blev opædt af de græssende, løsgående kreaturer fra overdrevene. Til indhegningen brugtes underskoven. Nielsen (1961) angiver, at Sjællænderne brugte stavgærder, mens fynboerne og folk fra sydhavsøerne brugte de såkaldte vindegærder. Om vinteren brugtes gærderne til brændsel, og de blev så bygget op igen om foråret. Det store forbrug var en stor belastning for skovens opvækst (Howard Grøn 1955).

Stavgærde.

Vindegærde.

Tegning: Frode Kirk.

Figur 23: Illustration fra Frilandsmuseets vejleder (1985)

De kilder, vi er stødt på, er uenige om, hvorvidt der var tale om misbrug af skoven (Mølgaard et.al. 1987). I 1695 kom imidlertid en forordning om stengærders indrettelse i Danmark. Formålet med denne forordning var at aflaste brugen af skovene til gærder og hegn ved at beordre indførelse af stengærder (Petersen 1967). Men først omkring 1750 begyndte man dog for alvor at erstatte risgærder med stengærder og jordvolde (Nielsen 1969 i Worsøe 1979). Oekonomisk Journal 1758 beskriver gærdselshugsten :

"saaledes skilles Skoven ved sin Væxt og Styrke, den maa undergaa som et Rige, skilt ved sit unge Mandskab". (citeret fra Howard Grøn 1955).

Bergendorff og Emanuelsson (1982) anfører, at behovet for flytbare hegn faldt ved, at gårdene fik samlet deres jorde ved udskiftningen i 1781. Trevangsbruget blev afskaffet, og man havde derfor mere brug for faste gærder af jord og sten.

Andre udnyttelsesmåder, der belastede skovens opvækst, var græsningen, dels køer og heste, men også uringede svin på olden gjorde indhug på opvæksten (Howard Grøn 1955).

Ejerforholdene til overskoven var ikke problemfrie. Tyveri af træ fra skoven fylder meget i tingbøgerne (Stoklund 1980 p. 36).

1782 stadfæstes en dom ved højesteret. Een godsejer ved Kalvehave ville af økonomiske grunde beslaglægge en bondes hasselkæppe fra underskoven, men dommen lød, at bønder og husmænd havde en hævdvunden ret til at bruge båndkæppeskoven. Op gennem 1700 tallet søgtes skoven opvækst bevaret ved forskellige forordninger. Ved landbrugsreformerne sidst i 1700 tallet omlagdes dels brugen af landbrugsjorden dels brugen af skoven. Landsbyerne blev udskiftet, d.v.s. at gårdene blev flyttet ud. Nogle skovområder blev delt i skovparter. Det tidligere fællesskab mellem grundbesiddere og skovejere, som sandsynligvis stammer fra ejerforholdet til jord og skov (se ovennævnte citat fra Jyske lov), blev lavet om. Vi citerer fra Howard Grøn 1955 p. 95 en forordning om udskiftningen fra d. 23/4 1781:

"Ved Udskiftning af de Overdreve, hvorpaa Skov findes, bør nøje iagttages, at Skov-ejeren, naar og for saa vidt han tillige er berettiget til Grund, af Overdrevet tildeles den ham med Rette tilkomne Anpart der, hvor hans meeste eller største Skov falder, og Græsnings- Besidderne deres Anpart, saavidt muligt, paa de Steder, hvor ingen Overskov findes, saa det i alle Henseender meget skadelige Fællesskab mellem skov-ejere og Grundbesiddere kan, saameget som gjørligt, blive ophævet."

Det var primært de kongelige skove, der blev omorganiseret ved udskiftningen. Bøndernes brug af skoven blev forbudt, og skovene begyndte at blive drevet forstmæssigt (Howard Grøn 1955). Mange private skove blev stadig drevet af et fællesskab mellem bønderne og ejerne. Mange private skovejere tjente desuden penge på at forhugge deres skove til brænde. Meget hugst var også en naturlig følge af udskiftningen (Howard Grøn p. 132). Skoven måtte vige for pløjelandet (Stoklund 1980 p. 49).

Af frygt for forsyningen af træ til statens krigsskibe, udvirkede kongen derfor at C. D. F. Reventlow forfærdigede en skovforordning. Det blev til Skovforordningen af 1805 om skovenes udskiftning, vedligeholdelse og fredning i kongeriget Danmark. Formålet med denne var at forbyde fællesskabet i de private skove og dermed forhindre græsningen. samt at hindre spekulation i handel med skovjord. I paragraf 5 gives regler for områder med både under- og overskov, således at der skal udlægges et erstatningsareal til underskovsejerne. Mange skove ejet i fællesskab af bønder blev opdelt i mange småparceller (Howard Grøn 1955 p. 138). Grøn skriver:

"Dette forhold sætter endnu i nutiden sit præg på mange udparcellerede bønderskove."

Ved undersøgelsen af de langelandske stubhaver fandt vi i de fleste af stubhaverne mange lodsejere til hver skov. Lodsejerne havde hver sin anpart. Vi har ikke undersøgt hvor langt tilbage ejerforholdet til stubhaverne går, men vi forventer, at opdelingerne mange steder går tilbage til udskiftningen. En anden interessant iagttagelse går på, at det nordlige Langeland tilhører og primært har tilhørt en ejer, nemlig Tranekær Gods. Det sydlige Langeland er mere ejet af mange forskellige, primært bønder. På det nordlige Langeland er der store områder med agerjord og ikke så mange småskove, mens det sydlige Langeland er præget af mange små skovbevoksninger. De fleste stubhaver ligger på det sydlige Langeland (Rasmussen 1988).

De langelandske bønder har op til nyere tid anvendt skovene til hegn m.m., som deres forfædre gjorde. Dette vil vi senere illustrere med en samtale med en ældre langelænding.

Efterhånden har brugen af stubhaverne dog ændret sig. Pigtråd har afløst de gammeldags hegn, og udbyttet af driften bliver anvendt til brænde. Elektriker Thorkild Bruun fortæller, at hans forældre anvendte hasselen til komfurbrænde. skovrider Staun fortæller, at Tranekær gods solgte gærdsel til brænde indtil flaskegassen kom i 50'erne. Der er ikke mange idag, der har kendskab til, hvordan hasselskovene er blevet brugt andet end til brænde. Denne driftsform har dog rødder meget langt tilbage. og anvendelsen af hassel har været meget mere nuanceret end nu. Vi har gennem Ove Godtfredsen i Bagenkop fundet frem til en ældre mand, der kender til brugen af skoven.

7.2. Anvendelse af stubhaver, med Langeland som eksempel

Karl Marius Hansen født (så vidt vi ved) 1896 fortæller dels om, hvordan han har arbejdet med at fælde gærdsel d.v.s. hasselkæppe ved Tranekær Gods og dels om, hvad man brugte hasselen til.

Da han arbejdede i skoven var "hasselen ..gerne noget af det sidste vi huggede..det blev februar eller marts...Grøden skulle være af den (hasselen)..(d.v.s.:) det skulle da være holdt op med at gro. Det er den som regel når vi når november, men den kommer igen i april.

Han har leget ved sine bedsteforældres hus, som lå i et hjørne af en stubhave. Hvert efterår blev ungerne sendt ud og samle nødder til vinteren og julen. Det var en fin stubhave, som han udtrykker det "reen hæssel og .. el til at lave træskoer af. Det var fine træskoer for de var så lett". Han har dog ikke selv været træskomager.

Han fortæller videre. "Hæsselen den blev jo brugt til meget, ja det gjorde den, det var jo en busk og når den blev hugget så'en .. ja mellem 15 - 20 år var der mellem den blev hugget af. Helt af hver gang... Så kom der jo, der hvor der var hugget een enkel .. fire, fem stykker op og efterhånden som de groede op så var der een (af dem) der kvalte dem (de andre) og så visnede de og faldt af; og så var alle de gamle koner ved egnen, de var der og samle stikker til komfuret.... Ja, mine bedsteforældre har da vist aldrig behøvet at købe brænde." Ellers, fortæller han, købte bønderne efter 1. verdenskrig gærdsel til brænde af Tranekær gods.

Om husbygning har han fortalt: "Hæssel blev brugt til mange ting.. ja det er da altså før min tid, men jeg har da set mange huse, der hvor der var bindingsværk..der i mellem stolperne, der satte de nogle kæppe op og så vendte de, de her hasselgrenene imellem og så klistrede de ler ovenpå.... Det var da jeg gik i skole, der lå et hus.. og der stod en gris, der havde jaget hovedet ud igennem væggen, det var altså udelukkende eneste vendeægge! ("vender" se billedet ovenfor)."

Han fortæller om lofterne i staldene: "Der var så godt som ingen steder, i mine helt unge år, at de havde begyndt at få bræddeloft over kreaturerne, andet end at det var halm og så var der lagt gærdsel..".

Om tagtækning fortsatte han: "Min bedstefar, han kunne tække..Jeg var vel en 13 - 14 år dengang jeg var der og skulle se hvordan det foregik.. han tækkede en gavl hjemme med hasselkæppe og så de her pileved (og tækkestrå, tilføjer vi)..

Han var da gammel dengang.." De lagde hasselkæppene hen på taget og bandt med pileved."Henne på det hus, der ligger derhenne, der var jeg med og rive taget af engang og det var bundet med kæppe, og det har ligget der ja i 70 - 80 år vel."

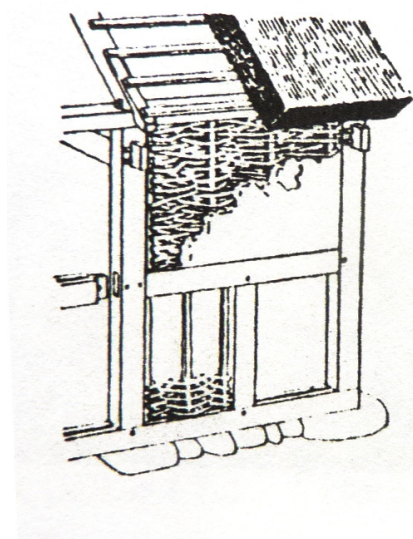
Om tøndebånd og kurve fortalte han : "Hvis der gik et bånd af en tønne, så kunne der blive lavet et bånd af en hasselkæp og så sætte uden om... Jeg har selv prøvet at sætte bånd på.. De unge hasselkæppe, de var jo så elastiske." Hans bedstefar flettede brændekurve af flækkede hasselgrene.

Og sidst, men ikke mindst anvendte man hassel til hegn og gærder: "Der var jo næsten aldrig en gård uden at der var hegn omkring..

Vi havde næsten altid tjørn..det satte vi i bunden". Tjørn nederst og "så siden ovenpå tornene der vendte vi så nogle hasselris (unge hasselkæppe). De var sørme stærke sådan et hegn. Tornene lagde man i bunden "ellers jog køerne haserne lige i", gennem hegnet og væltede det. "Vi havde et stykke hvert forår.. Hegnene stod ca. 3 år, så tog vi dem, brækkede dem ned." Så brugte de hegnene til brænde, "ligesådan de øverste ris.. det var godt til vaskekedlen. ..Køerne..om sommeren stod de så godt som allesammen i tøjr.. men om efteråret, når vi var færdige med at høste, så blev de gerne sluppen og så var der enten en jordvold eller også et stykke indhegning.."

Denne samtale med Karl Marius Hansen sidst i august 1988 kan suppleres med uddrag fra Bjarne Stoklunds bog "Huset og Skoven" Wormianium 1980. Denne bog beskriver Kalvehavehuset på Frilandsmuseet og dets baggrund.

Huset er bygget i den sidste del af 1600 tallet i en egn, hvor bønderne primært "levede af deres økse". Dette betød, at en stor del af befolkningen i Sydsjælland har ernæret sig ved at hugge træ til forskelligt formål i skovene på dette tidspunkt.

Tegning: Frode Kirk.

Figur 24: Bindingsværk med lerklining. Frilandsmuseets vejleder.

Kalvehavehuset er bindingsværk og denne illustration fra Frilandsmuseets vejleder viser, hvordan væggene er lavet.

I bindingsværkshuse bygges husets skelet af stolper. Mellemrummene mellem stolperne i bindingsværket kaldes tavl, de lodrette kæppe kaldes støjler, de Vandrette vender (Nielsen suppl. til Howard Grøn)

Gavlen på Kalvehavehuset er lavet med tang flettet mellem hasselkæppe. Taget på et andet hus på Frilandsmuseet, en gård fra Lundager på Fyn viser hvordan tækkekæppe er blevet anvendt. Tagrørene på Lundagergården er slidt af og kæppene træder tydeligt frem.

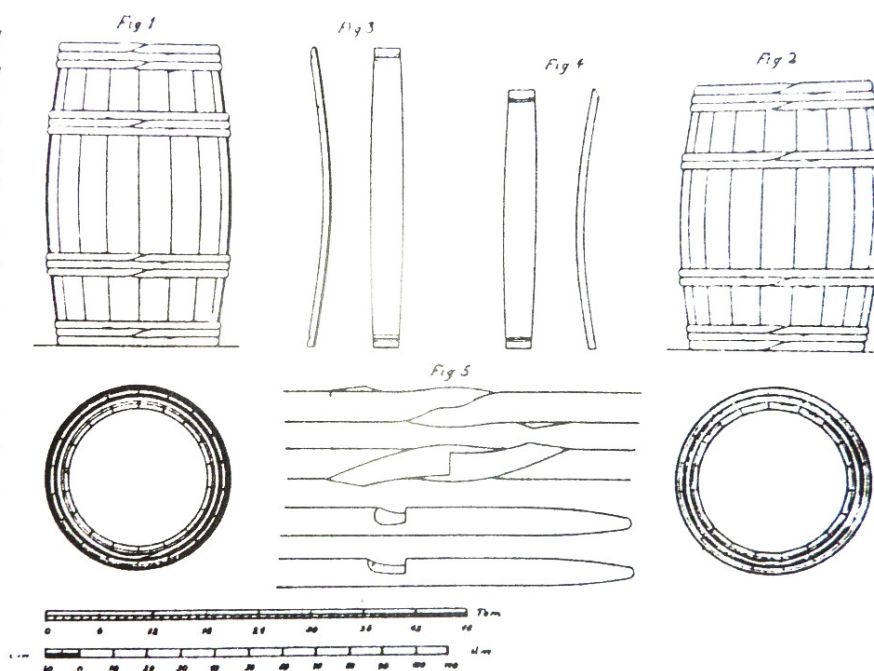

Tækkekæppene træder frem i det nedslidte stråtag på Lundagergården fra Fyn, Frilandsmuseet Lyngby.

Hvordan bønderne har levet af skoven fortæller indretningen af Kalvehavehuset. Interiøret er fra ca. 1880, og noget af det spændende i relation til Karl Marius Hansens beretning er husmandens værksted med snittebænk, båndknive og båndbukker. Stoklund (1980) citerer i sin bog en beretning om, hvordan husmændene omkring 1840 i de lange vinteraftner tjener til føden ved at "flække kæppe til tøndebånd" (p. 68). Sydsjælland har lang tradition for båndkæppefremstilling. "Hasselskoven" af Munk (1969) beskriver denne fremstilling og fortæller f.eks., at der i 1666 blev solgt 600 båndkæppe til Kongens Bryggerhus. Stoklund (1980) kommer med det bud, at båndkæppefremstillingen på Sydsjælland har rødder tilbage til middelalderen. Dengang solgte sydsjællænderne mange tønner salte høstsild til handelsstanden i København.

I 1860 fortæller driftsplanen for Petersgård skovdistrikt på Sydsjælland imidlertid, at hasselbåndene ikke længere er lige så nemme at afsætte. De er ved at blive afløst af de hollandske pilebånd og billige jernbånd (Stoklund 1980 p. 69).

Arbejdstegning til tøndefremstilling. Til venstre en salttønde med tolv bånd, til højre en paktønde med ti bånd. Mellem de to tønder ses stavene, de er sammensat af. Derunder er vist, hvordan enderne af træbåndet forsynes med hak, så de kan låses fast, når båndet lægges om. – Fra en lærebog for bødkere 1944.

Dog fra "Huset og skoven" har vi lånt (med tilladelse af forfatteren !) følgende illustration om tøndebånd fra en håndbog for bødkere fra 1944 ! Så helt udkonkurreret af jernbånd kan tøndebåndene af træ altså ikke være blevet.

Figur 25: Fremstilling af tøndebånd. Stoklund (1980).

Vi synes, at det er spændende, at bønderne på Langeland har bevaret mange små stubhaver.

Disse små stykker skov præget af århundreders menneskelige udnyttelse har et vigtigt budskab til os nutidsmennesker.

Mennesker har alle dage levet af jorden, og det er stadig den, der er grundlaget for vores eksistens. Vi lever i vores hverdag langt fra naturgrundlaget. Vi mener derfor, at det set ud fra et kulturhistorisk synspunkt er væsentligt at gøre en indsats for at bevare stubhaverne på Langeland.

*Din egen dag er kort, men slægtens lang;
læg øret ydmygt til dens rod forneden:
årtusind toner op i gråd og sang,
mens toppen suser imod evigheden !*

Jeppe Aakjær 1916